

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy Karinthy-karcolat tartalomszerkesztési eljárása – Nepenthes

1. A karcolatban az író első személyben mesél el vele megésett történetet, amelynek központjában egy rovaremesztő növény áll. E (nyelvi) szövegtestnek mint irodalmi műnek megértéséhez a történetek rétegeinek folytonos egymásra épülése szükséges ahhoz, hogy az olvasó pszichéjében és tudatában az ábrázolt tárgyiasságok megfelelő elhelyezést kapjanak, amelynek révén érvényesül(het) az szövegalkotó célja (intencionalitás). A szövegvilágot a fogalmak és viszonyok összeépülése alkotja (koherencia), a befogadó meglévő és a szövegbefogadás során kialakuló tudása, hiedelme, gondolkodási képessége alapján elfogadhatónak vagy nem ilyennek tarthatja a szöveget (akceptálhatóság), a nyelviség föltételeinek megléte mellett (kohézió). Mindez a szövegalkotó és a befogadó kapcsolati viszonyát, a helyzetszerűséget is igényli (szituáció), amely jelen esetben a Karinthy-írásmű szokásos státusa a tartalomra vonatkozó hírértékviszonyokkal együtt. A Karinthy-írás tartalomfölépítési tekhnéjének áttekintése az írásmű gondolkodási rendje alapján történik.

A Nepenthes című karcolat szövege a következő (Karinthy F. /1958a, a római számos tagolás nélkül):

[I.] Közeli barátaim tudják rólam, milyen rajongó híve vagyok a természet világának – a Valóság Regénye, amit tudósok és természetbarátok állítanak össze, világ kezdete óta, minden regénynél jobban érdekel.

Valamelyiknek néhány héttel ezelőtt egész kis előadást tartottam az úgynevezett húsevő virágokról, – ezek arról nevezeteseek, hogy rovarokat, sőt kisebb hullókat fogdosnak össze ragados kelyhükben, s azokat megeszik és megemésztik, ebből élnek.

Barátom nem feledkezett meg rólam. Születésnapomra, tudja Isten honnan, beszerzett egy pompás nepenthest¹ és elküldte nekem. Tudnivaló, hogy ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek – ragadozó társai közt olyan rangot visel, mint az oroszlán vagy a tigris a vadállatok közt. Képzeltetik, hogy örültem.

[II.] A feleségem ugyan aggódott egy kicsit, azok után, amiket erről az exotikus kis élőlényről hallott, gyanakodva nézte, s némi célzásokat tett rá, hogy mégis, tekintettel, hogy gyerekek is vannak a háznál, nem lehetne-e, izé, óvatosságból zárt helyen tartani... véletlenül van éppen egy kis ketrecfélénk...

Szavaiból azt vettem ki, hogy nem annyira a virágot félti a gyerekektől, mint inkább a gyerekeket a virágtól. Megnyugtattam, hogy nem tudok esetet, mely szerint a nepenthes felnőtt állatokat is megtámadott volna.

– Legrosszabb esetben – tette hozzá tünődve –, esetleg szájkosarat lehetne...

¹ A Nepenthes rovaremesztő növény 'kancsóka'; Nepenthaceae = Kancsóka-félék (családnév), Nepenthes (nemzetségnev). (B. L.)

– Vagy esetleg kitesszük a kapu elé, házörzőnek – mondtam némi gúnnyal –, csak-hogy ahhoz szelidíteni kellene. Hogy ne csak harapjon, hanem ugasson is, ha tolvajt lát?

Erre nem került a sor, sajnos egyébre se.

A nepenthes nyugodtan viselkedett néhány napig. Úgy látszik, jól volt lakva. Harmadnap, gondolván, hogy már éhes lehet, kövér kukaccal kínáltam meg, amit e célra vásároltam. Betettem a szájába.

A kehely nem csukódott össze,² mint ahogy előírás szerint kellett volna. A kukac vígan kimászott, miután megkóstolta a szirmokat.

Másnap cserebogarat adtam neki. Visszautasította. A nyers hal se kellett neki.

Gondoltam, lehet, hogy már elfinomodott, régen él fogságban, leszokott a nyers kosztról. Harmadnap olajos szardíniát raktam elébe. Rá se köpött.

Aztán csirkecomb következett, majd fasirthús, rakott káposzta, erdélyi fatányéros, véres bifsztek, bécsi szelet, marhaszegy ecetes tormával. Nem ette meg.

Ez így ment hetekig, csodálkoztam, hogy még él. Aránylag elég jó színben volt.

[III.] Egy reggel aztán rajtakaptam. Ott állt a konyhaasztalon, ahová este kivitték. Lekókadtt feje beleért a lábosba, amiben krumplisaláta-maradékok voltak.

Egy vegetáriánus nepenthest tápláltam keblemen! Undorral fordultam el és kiadtam a parancsot, hogy vágják le, főzzék meg, és készítsék el köritésnek a nyúl-pörkölthöz. Ha ő nem esz meg engem, majd megeszem én őt.

2. A karcolat első része megismertet az elbeszélő (gondolat)világával, illetőleg annak egy részével: a természetszeretettel. E világ bővítése a főhős barátainak világa. A kettő kapcsolatának eredménye, hogy az egyik barát pompás nepenthest küld ajándékba. – Az írás tartalomkibontásának módozatai a következőkben egységenként össze van foglalva, a főlépítési rend fő eljárási pontjait az alábbi jelek segítenek áttekinteni.

1. táblázat

A szövegfelépítési eljárások jelei

\supseteq	bővítés
\subseteq	része
\cong	közel azonos
\leftrightarrow	ellentét
\updownarrow	az előzményekkel ellentétben
$\rightarrow \leftarrow$	a jelenség iránya
\curvearrowright	előzmény
\curvearrowleft	következmény
\neq	nem azonos

² A vénuszlégycsapó (*Dionanea muscipula*) rovarfogó növény levelei csukódnak gyorsan össze, nem a nepenthesé. – Karinthy tudományos ismeretei nem egy helyen felületesek voltak (l. KÓHEGYI 2013). Az író más művében is említi a növényt; a Kötéltánc című regényében egy szerelmi aktus kapcsán olvasható: „Hüvös, síkos fehérség, két gyümölcsstartó összeszorul, szétternyed. A légyölő virág húsos kelyhe fanyar illatot áraszt” (Karinthy F. /1958b: 110).

Σ	következtetés, összegzés
#	párhuzam
⊗	keveredés
&	és
\neg	tagadás

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *rajongó híve vagyok a természet világának [túlzás \rightarrow] a Valóság Regénye minden regénynél jobban érdekel \supseteq A BARÁT(OK) VILÁGA („Valamelyiknek”) előadást tartottam az úgynevezett húsevő virágokról*

A BARÁT(OK) VILÁGA *beszerzett egy pompás nepenthes \supseteq AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA „elküldte nekem”)*

Az olvasó ezután kap a nepenthesről mint az irodalmi mű ábrázolt tárgyiasságról részletes leírást, ROMAN INGARDEN (1977: 227) alapján a dolgok, személyek, lehetséges történések, állapotok, személyes aktusok és egyebek tartoznak ide. A nepenthes bemutatásában megfigyelhető két olyan elem, amelynek később még jelentősége lesz. A növényről megtudható, hogy a „legdühösebb húsevő”, amely kitétel olyan metafora, amilyen a növényt élőlényként kezeli, ami nyilvánvaló retorikai fogás (nagyítás, túlzás); ehhez járul az az ugyanilyen célzatú hasonlítás, amelyik szerint a valóságos húsevő ragadozókkal (oroszlán, tigris) hozza kapcsolatban. Az elbeszélő mindezek mellett örül a (veszélyes?) ajándéknak.

A NEPENTHES(EK) VILÁGA *rovarokat, sőt kisebb hüllőket fogdosnak össze ragadós kelyhekben, s azokat megeszik és megemésztik, ebből élnek \supseteq [nagyítás \rightarrow] ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek \equiv [hasonlat \rightarrow] olyan rangot visel, mint az oroszlán vagy a tigris*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *örültem*

A szövegmű második része hozza a növényvel kapcsolatos történéseket. A főhős világában megjelenik a feleség, akinek ismeretei feltehetőleg affélék, mint amilyenek a legdühösebb húsevőkről tudhatók. Allúzió tudatja, mitől fél: „gyerekek is vannak a háznál”, amit az elbeszélő (férj és bizonyos apa) meg is ért a családi helyzet ismeretében (pragmatikai előfeltevés révén: a gyerekek esetleg bántalmazzák a növényt). Az elbeszélő mindezt az olvasója (hallgatója) számára summázza is egy chiazmikus szövegmondategységben (Σ *nem annyira a virágot félti a gyerekektől, mint inkább a gyerekeket a virágtól*). A chiazmus mozgásformáját a kontrapozíció adja: $(a \rightarrow b) \rightarrow (\neg a - \neg b)$, l. FÓNAGY 1990: 35. Az ilyen ismétlés és megfordítás (kommutáció) változatosan valósulhat meg, ezért tökéletlen, tartalmi szinten nem éri el a maximális hírértéket, a kifejezés szintjén a maximális redundanciát (FÓNAGY 1972a. *chiazmus*). A chiazmus után ironikus kijelentés következik, az elbeszélő nem tud olyan estről, amelyikben felnőtt állatokat támadott meg a nepenthes. A *felnőtt állat*-nak szövegbeli referenciája bizonytalan, hiszen a feleség vélhetőleg a gyermekekre gondol, az elbeszélő férj „felnőtt állatokat” említ, e-féle pedig a szövegvilág ábrázolt tárgyiasságai közt nincs. Rendkívül pejoratív metafora lenne a *feleség*-gel azonosítani.

(AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ®) A FELESÉG VILÁGA *aggódik, *gyanakodik, *célzásokat tesz –
gyerekek is vannak a háznál [← allúzió]

A FELESÉG VILÁGA amiket [← allúzió] erről az exotikus kis élőlényről hallott ↯ Σ nem
lehetne-e, izé, óvatosságból zárt helyen tartani... ⊇ véletlenül van éppen egy kis
ketrecfélénk...

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA (® A FELESÉG VILÁGA) Σ nem annyira a virágot félti a gyerekektől,
mint inkább a gyerekeket a virágtól [← chiazmus] (pragmatikai előfeltevés: {a gyere-
rekek bántalmazták a virágot} # {¬a virág bántalmazta a gyerekeket})

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ¬nem tudok esetet, mely szerint a nepenthes felnőtt állatot is
megtámadott volna [íronia →] {gyerekek? ~ nők? ≠ felnőtt állatok}

A feleség mérlegeli a helyzetet, bár ismeretei alapján továbbra is a védekezés módjára tesz javaslatot, amelyet az elbeszélő férj megint ironikus megnyilatkozással vet el. Az íronia alapja részben a szövegelőzményekre („legdühösebb húsevő”, továbbá a meg nem nevezett veszélyek, amelyeket a feleség „erről az exotikus kis élőlényről hallott”), és a virág „házörző”-nek minősíthetősége. Növényről lévén szó ez túlzás, ezért nevetségességet (ridiculum) keltő íronia (SZABÓ–SZÖRÉNYI 1988: 166), mivel (látszólag) elfogadja azt a vélekedést, amelyet a feleség hangoztat. A feleség itt már kicsinyíti a védekezés ketreces módját.

A FELESÉG VILÁGA [kicsinyítés →] esetleg szájkosarat lehetne...

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA [íronia →] vagy kitesszük a kapu elé, házörzőnek

Az utóbbi nevetségés fölvetésnek további részletezése az előzmények alapján („ez a virág egyike a legdühösebb húsevőknek”) folytatódik, megszelídítésének és házörzési teendőjének („ugasson is, ha tolvajt lát”) szükségességét említve.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA Erre nem került a sor, sajnós egyébre se

Ez a sejtetés valamilyen nem várható, de bizonytalannal nem szerencsés dolgok következnek, amelyek apránként mutatkoznak meg. Ugyanis a nepenthes nem táplálkozik az elvárható módon. Az elbeszélő hiába kínálja különböző húskételekkel. Kétféle felsorolás fonódik össze a szövegmű e részében. Egyik a nepenthes táplálásának módját adja elő az udvarias kínálástól a raktam elébe-ig.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA a nepenthes nyugodtan viselkedett néhány napig & (kukacsal) kínáltam meg & adtam neki & raktam elébe & (csirkecomb stb.) következett

A másik felsorolás az ételfajtákból áll. A kukac és a cserebogár után már nem a rovarmészítő növényhez illő fogások sorakoznak. Ezáltal a nepenthes (mondhatni) emberiesítve van, nem közvetlen perszonalifikáció révén, hanem azáltal, hogy az elbeszélő a saját világának táplálékaival is megkísérli etetni – sikertelenül –, e táplálékok elutasítása ugyancsak a megszemélyesítést mélyíti el a szó- és kifejezőmód révén. Az ételek felsorolása az író étkezési szokásait idéz(het)i fel, ez alkotáslélektani adalék a húsevő virágnak

fölkínált menühöz. „Nagyon szeretett enni, sokat és sokfélét” – írja róla Kosztolányi Dezsőné (/1988: 118), fel is sorol néhányat (marhasült paprikás lében, sós heringet sok hagymával, polip). Karinthy Gábor (1990: 13) így kezdi emlékezését apjáról: „Nagyon szeretett enni”, majd leírja, miként készített körözöttet, rokfortot (vö. BÜKY 2017: 114).

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA [felsorolás (disztribúció) →] *kukac & cserebogár & nyers hal & szardínia & fasirhús & rakott káposzta & erdélyi fatányéros & véres bifsztek & bécsi szelet & marhaszegy ecetes tormával*

A NEPENTHES VILÁGA $\neg a$ *kehely* {nepenthes \subseteq kehely; pars pro toto} *nem csukódott össze*

A virág tehát nem olyan, mint amilyennek lennie kellene, amit az ételekkel kapcsolatos viselkedésének kifejezése mutat. Ezek a szavak, szerkezetek, amelyek több szövegmondaton húzódnak át, a visszautasítás durvább nyelvi módját mutatják. Így a *köp valamire* 'undorral, megvetéssel tekint rá' átvitt értelmű szerkezet stílusminősítése az ÉrtSz.-ban „durva”, Karinthy korában szintén vulgáris volt, de a 21. század elején az ÉKsz.²-ben nincs semmilyen minősítése. A nem táplálkozó növényről állapotáról ismét emberre szokásos kifejezést alkalmaz az író: „elég jó színben volt”, a *szín* 'arcszín', l. ÉrtSz. *szín*¹.

A NEPENTHES VILÁGA [fokozás →] **nem kellett neki & visszautasította & rá se köpött & nem ette meg*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA ® A NEPENTHES VILÁGA *csodálkoztam, hogy még él. Aránylag elég jó színben volt* {előfeltevés: nepenthes \cong ember}

A karcolat cselekményelmondásában fordulat következik, amely az irodalmi művek egyik hatásformája, valamilyen, többnyire hirtelen és váratlan esemény adódik el a történetben vagy gondolkodásmódban. Sem a feleség naiv, sem a főhős lehetséges, ironikus elképzelései nem teljesülnek a virággal való kapcsolatukban, minthogy nem a legdühösebb húsevők egyike van náluk, hanem egy vegetáriánus. Ez a fordulat csattanóhoz vezet a „húsevő” ↔ „vegetáriánus” ellentét miatt. Az elbeszélő a csalódást a *kígyót melegen* ~ *táplál a keblén* 'olyan embert pártfogol, támogat, aki a jóságért gonoszsággal fizet' (l. ÉrtSz. *kígyó*) mintájú szólásnak a helyzethez alakításával mondja el a fordulat érzelmi kövekezményét. A *lekókad* a *feje* szerkezettel erősödik a nepenthes emberként való kezelése, e kifejezés emberre is alkalmazható ('<Fej, bajusz> lehanyatlik, lehajlik, legörbed', ÉrtSz. *lekókad*).

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA *reggel rajtakaptam*

A NEPENTHES VILÁGA *lekókad* *feje* {nepenthes \subseteq fej \cong emberfej; pars pro toto} *beleért a lábosba, amiben krumplisaláta-maradékok voltak*

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA {pragmatikai előfeltevés: krumplisalátát eszik} Σ *vegetáriánus* ↔ Σ *nepenthest tápláltam keblemen*

Újabb, nem várható történet következik, e fordulat révén, amelyik az előbbinél erősebb csattanót eredményez. A kabaréjelenet, a vicc és más műfajok szinte nem nélkülözhetik a csattanót, amely hozzájárul a nevetségesség, a humor keltéséhez (vö. FÓNAGY

1972b). Karinthy karcolatában a természet világáért rajongó főhős viselkedése váratlanul megváltozik: körítésnek készített el az eddig kedvelt nepenthést.

AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA {*rajongó híve vagyok a természet világának*} ↔ *Undorral fordultam el & készítsék el körítésnek*

A szövegmű lezárása a komikum növelésére törekszik. Olyan chiazmussal zár, amilyenek nincsenek meg az előzményei, illetőleg csupán a feleség aggódásaiban merültek föl a gyerekekkel kapcsolatban. Most a főhős mintegy maga is elfogadja a korábban szóba jött lehetőséget, hogy a virág embert (gyereket) eszik, megfordítja a lehetőséget. Ez a lezáró chiazmus önmagában hatásos poén (csattanó), ha nincs teljesen összhangban az előzményekként előterjesztett állapotokkal (oximoron).

↑↓ AZ ELBESZÉLŐ VILÁGA Σ *ha ő nem esz meg engem* {↔} *majd megeszem én őt* [←chiazmus] {↔} *rajongó híve vagyok a természet világának*}

A hasonló csattanót – amelyik chiazmusba van építve – máskor is alkalmazott Karinthy, kisebb írásainak ez biztos komikus jellegű lezárást eredményezett. Schöberl című írása arról szól, hogy a „Nappal szék – éjjel ágy” hirdetés alapján az elbeszélő megvásárolt egy ilyen kettős szerepben használatos bútort, amelyikről kiderült, hogy sem nappal, sem éjjel nem felel meg a célnak. A Schöberl-gyár elfogadja az e furcsaság miatti felszólamlást: „[...] ön egy hibás darabot kapott, amit valamelyik munkás elfuserált. Ez a Schöberl nappal ágy és éjjel szék – hagyja itt, majd eladjuk egy szállodai portársnak” (Karinthy F. /1958c. 2: 515). Ebben a karcolatban is a csattanóhoz mintegy kódaként ott a megoldás: a szállodai portásnak éjjel több a munkája (pragmatikai előfeltevés), mint nappal.

A chiazmussal való lezárást mint tekhnét Karinthy versben is alkalmazta, a „Struggle for life” (sic: idézőjelben): „Inkább egyenek meg a férgek, | Minthogy a férget megegyem” (Karinthy F. /2017: 86). Ebben a csattanóban is a meglévő hibás előterjesztés (oximoron) adja a váratlanságot. Hasonló megoldású, több szövegmondatra terjedő chiazmus zárja a Heten vagyunk, uram, heten című írását is: „Hétnél többnek nem szabad felszállni a villamosra. [...] mivel kevesebben szállhatnak fel, többen kénytelenek lemaradni, több embert gázolhat el a villamos – mondassék ki határozatilag, hogy egy emberre viszont nem szállhat fel hétnél több villamos” (Karinthy F. /1958d: 49).

3. Karinthy karcolatának történései a bennük lévő ábrázolt tárgyiasságok világával a végkifejletben ellentmondásba kerülnek az előzményekkel (contradictio in adiecto), amelyek látszólag a szöveg világán kívül, ám valójában csupán abban fogadhatók el. Ezáltal a szövegvilág egészét paradoxonként (MISZLOGÁD 1972) akceptálja a szöveg befogadója, az ellentmondás feszültsége komikumban oldódik föl.

Kulcsszók: Karinthy Frigyes, logikai, retorika, stilsztika, nevetségesség.

Hivatkozott irodalom

- BÜKY LÁSZLÓ 2017. A kulturális sokszínűség Karinthy Frigyes Utazás a koponyám körül című regényében. In: BALÁZS GÉZA – MINYA KÁROLY szerk., *Multikulturalitás*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 105–122.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*: Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- FÓNAGY IVÁN 1972a. [A] chiazmus. In: *VILex*. 2: 198–200.
- FÓNAGY IVÁN 1972b. [A] csattanó. In: *VILex*. 2: 417–420.
- FÓNAGY IVÁN 1990. *Gondolatalkzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézet, [Budapest].
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Karinthy Gábor 1990. *Én, fájdalomherceg*. Pátria Könyvek, h. n. [Budapest].
- Karinthy Frigyes /1958a. Nepenthes. In: Karinthy 1958e. 4: 36–38.
- Karinthy Frigyes /1958b. *Kötéltánc*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Karinthy Frigyes /1958c. Schöberl. In: Karinthy 1958e. 2: 512–515.
- Karinthy Frigyes /1958d. Heten vagyunk, uram, heten. In: Karinthy 1958e. 2: 46–49.
- Karinthy Frigyes /1958e. *Az egész város beszél* 1–4. Szerk. ABODY BÉLA. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezsőné 1988. *Karinthy Frigyesről*. Múzsák Közművelődési Kiadó, h. n. [Budapest].
- KÓHEGYI GABRIELLA 2013. Tudomány, babona és misztikum Karinthy Frigyes prózájában. *Ponticulus Hungaricus* 17/5. <http://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/karinthy-tudomany-babona.html> (2022. 03. 10.)
- MARTINKÓ ANDRÁS 1984. [Az] oximoron. In: *VILex*. 9: 843–845.
- MISZOGLÁD GÁBOR 1972. [A] paradoxon. In: *VILex*. 10: 131–133.
- SZABÓ ZOLTÁN – SZÖRÉNYI LÁSZLÓ 1988. *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- VILex. = *Világirodalmi lexikon* 1–19. Főszerk. KIRÁLY ISTVÁN / SZERDAHELYI ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996.

The content editing procedure for a Karinthy sketch – Nepenthes

The article unveils the order of thought in Frigyes Karinthy's vignette entitled Nepenthes. The main organizer of thoughts comes from the world of the narrator, together with different ways of thinking from the worlds of friends, family members and the carnivorous plant itself (Nepenthes). The logical (e.g., expansion, antecedent, consequence, denial, etc.) and rhetorical (allusion, chiasm, irony, etc.) nature of relationships leads to ridiculousness (*ridiculum*).

Keywords: Frigyes Karinthy, logic, rhetoric, stylistics, ridicule.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem